

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

INNOVATION TALABALAR AXBOROTNOMASI

 <https://innoworld.net>

 +998335668868

////////

ILMIY JURNAL

////////

ICJ JOURNALS
MASTER LIST

ISSN

INTERNATIONAL
JOURNAL
OF
SCIENCE
AND
TECHNOLOGY
INTERNATIONAL CENTER

doi

zenodo

OpenAIRE

Academic
Resource
Index
ResearchBib

Google Scholar

open access.nl

INNOVATION TALABALAR AXBOROTNOMASI

2-JILD, 3-TO'PLAM
2025

Jurnal quyidagi xalqaro bazalarda indekslanadi:

Google Scholar digital object
identifier

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

OpenAIRE

Academic
Resource
Index
ResearchBib

Directory of Research Journals Indexing

Ilmiy jurnalning rasmiy sayti:

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2025

DISKURS TURLARINING SHAKLLANISH OMILLARI

Pulatova Dilafruz Toxirjonovna

Andijon Davlat Tibbiyot Instituti

O'zbek tili va adabiyoti, tillar

kafedrası o'qituvchisi

e-mail: dilafruzpulatova0913@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada diskurs atamasining kelib chiqishi va qo'llanilishi, uning turlari haqida so'z boradi. Shuningdek matn va diskurs munosabati masalasi olimlarning fikrlari asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, matn, muloqot, ijtimoiy, tilshunoslik

Annotation: this article discusses the origin and use of the term discourse. It also discusses the relationship between text and discourse based on the views of scholars.

Keywords: discourse, text, communication, social, linguistics

Til insoniyatning eng asosiy ijtimoiy aloqa vositasi hisoblanadi. Til orqali nafaqat ma'lumot almashiladi, balki g'oyalar, dunyoqarashlar va ijtimoiy munosabatlar ham shakllanadi. Til vositasida amalga oshiriladigan muloqot jarayoni bu-diskurs bo'lib, uning asosiy xususiyatlaridan biri kontekstga bog'liqlik va kommunikativlik hisoblanadi. Diskurs atamasi, lotincha "discursus" so'zidan kelib chiqqan holda, muloqot, muhokama va fikr almashish jarayonlarini ifodalashda keng qo'llaniladi. Dastlab "diskurs" va "matn" terminlari ayni bir tushuncha uchun qo'llangan bo'lsa, keyinroq "matn" yozma kommunikatsiyaga nisbatan, "diskurs" esa og'zaki kommunikatsiyaga nisbatan ishlatilgan.

Diskurs tilshunoslik, falsafa, sotsiologiya va boshqa fanlar doirasida keng qo'llaniladigan tushunchalardan biri bo'lib, matn va nutqning ma'lum bir kontekstda qanday tashkil topishini o'rganadi. Bu tushuncha kommunikatsiya jarayonida nutqning tuzilishi, uni anglash va talqin qilish usullari bilan bog'liq bo'ladi. Diskurs tushunchasi tarixiy rivojlanish jarayonida turli fanlar tomonidan tadqiq qilingan. Tilshunoslik nuqtai nazaridan qaralganda, diskurs shunchaki yozma yoki og'zaki matn emas, nutqiy faoliyatning ma'lum bir kontekstda qanday shakllanishi va ta'sir etishini ifodalaydi. Foucault, Habermas, Ricoeur va Derrida kabi bir qancha olimlarning asarlarida diskursga ta'rif berilgan va atroflicha yoritilgan.

A.I.Gorshkov alohida ko'rsatib o'tganidek, lingvistik adabiyotlarda "diskurs" terminining qat'iy bir ma'nosi yo'q, u ifodalaydigan hodisalar diapazoni juda keng, ya'ni "matnning qismi"dan yaxlit "nutq" gacha bo'lgan hodisalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Yana uning qayd etishicha, "diskurs" so'zi "matnning qismi" ma'nosida termin bo'la oladi. Juda ko'p lingvistik adabiyotlarda "frazadan katta birlik", "murakkab sintaktik butunlik", "matn komponenti", "registr", "jumla", "prozaik strofa", "sintaktik kompleks",

"monologik jumla", "kommunikativ blok" kabilar bilan sinonim bo'lar ekan, "diskurs" terminiga ehtiyoj yo'qligini ta'kidlaydi

M. N.Chernyavskaya esa o'zining "Лингвистика текста. Лингвистика дискурса" asarida diskursni tilning muloqotdagi funksional va stilistik jihatlarini o'rganish vositasi sifatida taqdim etadi. U diskursni tekstning semantik va pragmatik qatlamlarini birlashtiruvchi kompleks tizim deb biladi hamda uning tahlili orqali ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarni aniqlash mumkinligini ta'kidlaydi.

Diskurs bu so'zlovchi va tinglovchi orasida o'zaro fikr almashtirish, savolga yarasha javob berish holatidir. Diskurs, ya'ni nutqiy muloqot jarayoni o'nlab etnik (milliy), etnografik, ijtimoiy, tarixiy, etik-estetik, falsafiy – madaniy va sof lingvistik (lisoniy) omillar bilan bog'liq bo'ladi. Tilning kommunikativ mohiyati va uning ijtimoiy tabiati –mana shu diskurs sababli o'z mazmun-mohiyatiga ega bo'ladi

XX asrga kelib, diskurs nazariyasi yangi yo'nalishlarga ega bo'lgan. Diskurs tushunchasi fransuz faylasufi Mishel Fuko tomonidan nazariy jihatdan keng yoritilgan bo'lib, u diskursni faqatgina lingvistik hodisa emas, balki bilim va hokimiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi tizim sifatida talqin qiladi. U diskurs orqali "haqiqat"ni va ijtimoiy tartibni shakllanishini, shuningdek, so'zlashuv qoidalari hamda normativ me'yorlarni ochib berdi. Klassik tilshunoslikda diskurs ko'proq gaplar, jumlar va ularning sintaktik, semantik strukturasi sifatida ko'rilgan. Ammo, XX asr tilshunoslik va poststrukturalizm oqimida diskurs tilning faqat formal jihatlarini emas, balki u orqali ifodalanuvchi ijtimoiy munosabatlar, ideologik me'yorlar va madaniy kontekstlarni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, diskurs – bu nafaqat yozma yoki og'zaki nutq, balki undagi ijtimoiy va madaniy qurilish hamdir.

Y.S.Stepanov diskurs haqida yozar ekan, V.Z.Demyankov bergan ta'rifni eng yaxshi ta'rif deb hisoblaydi. Yani, "Diskurs – bitta gapdan yoki mustaqil gap qismidan ko'proq matnning ixtiyoriy fragmenti. Ko'pincha, lekin doimo emas qandaydir tayanch konsept atrofida jamlanadi. Harakatlanadigan shaxslar, obyektlar, holatlar, zamonlar, harakatlarni tasvirlaydigan umumiy kontekstni hosil qiladi. Diskurs gaplarning ketma-ketligidan emas, uni hosil qiladigan va talqin qiladigan, diskurs bilan "yaratiladigan" olam tomonidan aniqlanadi" deb hisoblaydi.

Shuningdek, diskursni kommunikativ harakatlar majmuasi sifatida talqin qilinadi. Nazariyalarga ko'ra, ideal – erkin, tenglik va ochiqlik sharoitida o'tkaziladigan diskurs orqali hamma ishtirokchi o'z g'oyalarini asoslab, konsensusga erishishi mumkin.

Shuni ham aytish joizki, ilmiy adabiyotlarda matn va diskursning bir-biriga nisbatan o'rni borasida turli qarashlar mavjud. Ulardan biri matn va diskursni sinonim tushunchalar sifatida ko'rish yondashuvidir. Masalan, rus lingvisti T. A. van Deykning fikricha, matn va diskurs amalda bir hodisaning ikki tomoni bo'lib, farq ularning tahlil metodlarida aks etadi. Shu bilan birga,

boshqa tadqiqotchilar, masalan, E. Benvenist, diskursni matndan ajratib, uni subyektga bog'liq holda tushuntiradi.

Matn va diskurs munosabati masalasi hamda ularning ziddiyatli hodisalar sifatida talqin qilinishi matn tilshunosligi taraqqiyoti uchun noxush holatlar tug'dirishi mumkinligi tilshunoslarimiz tomonidan e'tirof etilgan. Shu bilan birgalikda, «diskurs» va «matn» tushunchalarini to'liq muqobillikka ega bo'lgan sinonim tushunchalar sifatida qarash ham unchalik ma'qul bo'lmasa kerak. Diskurs inson ongli faoliyatining bir turi, turkumi bo'lsa, matn uning ko'rinishidir, deb yozadi Sh.Safarov.

Bunday tushunchalarga qaramay, hozirgi kunda qabul qilingan qarashlarga ko'ra, ko'plab olimlar sintetik yondashuvni maqul bilishadi. Bu qarashga ko'ra, matn va diskurs bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir:

- Matn – diskursning uslubiy va formaviy asosini tashkil etadi;
- Diskurs – matnning ijtimoiy, madaniy va siyosiy realizatsiyasini ifodalaydi.

Ushbu nuqtai nazar zamonaviy ilmiy ishlar va amaliy tahlillarda keng qo'llanilmoqda, chunki u tilni nafaqat grammatik struktura sifatida, balki uning ijtimoiy funksiyasini ham hisobga oladi.

Xulosa qilib aytganda, diskurs til va jamiyatning o'zaro bog'liqligini ifodalovchi muhim tushuncha bo'lib, u nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va madaniy jihatlariga ham taalluqlidir. Diskurs til orqali ifodalanadigan fikrlar tizimi sifatida insonlar o'rtasidagi muloqotni shakllantiradi va jamiyatda mavjud bo'lgan g'oyalar, qadriyatlar hamda ijtimoiy munosabatlarni aks ettiradi.

Shuningdek, matn va diskurs o'rtasidagi farqlarni aniqlash ham muhim ahamiyatga ega. Matn faqat til birliklarining tartibga solingan shakli bo'lsa, diskurs esa ushbu matnning ma'no jihatdan talqin qilinishi, uni tushunish va jamiyat hayotidagi o'rni bilan bog'liq. Olimlar fikricha, har bir diskurs ijtimoiy kontekstga bog'liq holda shakllanadi va turli omillar ta'sirida o'zgarib boradi. Demak, diskursni tahlil qilish orqali jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni, madaniy o'zgarishlarni va nutqiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq anglash mumkin. Bu esa lingvistika, sotsiologiya, falsafa va boshqa fanlar kesishgan nuqtalarda diskurs tahlilining ahamiyatini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. V. Xegay "O ponyatii diskurs // Filologiya masalalari", 2006, N 2 (11),
2. М. Н. Чернявская, Лингвистика текста. Лингвистика дискурса, Москва, 2013
3. L.R.Raupova "Diskursiv talqinda polipredikativ birliklar", Manisa-2022
4. Sh. Safarov "Pragmalingvistika"-Toshkent: O'zME, 2008
5. Michel Foucault "The Archaeology of Knowledge & the discourse on language", 1981